

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розкрито методологічні засади та методика дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців. Охарактеризовано необхідність вивчення зазначеного психологічного феномену на чотирьох методологічних рівнях. Також обґрунтовано методика, яка забезпечить об'єктивність та всебічність дослідження.

Ключові слова: емоційно-вольова стійкість правоохоронців, методологічні засади, методологічні рівні, принципи психології, методика дослідження, метод, психодіагностична методика.

В статті розкриваються методологічні начала дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців. Охарактеризована необхідність вивчення цього психологічного феномену на чотирьох методологічних рівнях. Також обґрунтовано методика, яка забезпечить об'єктивність та всебічність дослідження.

Ключевые слова: эмоционально-волевая устойчивость правоохранителей, методологические начала, методологические уровни, принципы психологии, методика исследования, метод, психодиагностическая методика.

Постановка проблеми. Проблема формування емоційно-вольової стійкості правоохоронців в психологічно напружених умовах у мінливих умовах сьогодення є особливо нагальною. Наявність зазначеного феномену у фахівців правоохоронної галузі є однією з необхідних умов успішності їх професійної діяльності та зумовлений певними протиріччями між підвищеними вимогами діяльності до емоційно-вольової сфери зазначеної категорії осіб та наявними особистісно-професійними характеристиками. Зазначене зумовлює актуальність дослідження емоційно-вольової сфери та визначення шляхів оптимізації емоційно-вольової стійкості фахівців правоохоронної галузі.

Повнота результатів дослідження забезпечується правильним вибором комплексу принципів, засобів, методів та форм наукового пізнання. У зв'язку з цим, важливою є роль методології, яка включає систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності [2, с. 20]. Визначення методологічних основ та методики вивчення емоційно-вольової стійкості не тільки сприятиме логічності організації та здійснення її наукового дослідження, а й забезпечить розробку відповідної системи психологічного супроводження.

Мета статті – обґрунтування методологічних засад та методики дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Вивченню різноманітних аспектів емоційно-вольової

сфери особистості присвятили свій науковий пошук значна кількість вчених (Л. Аболін, Н. Бабич, В. Власов, Р. Гасанова, Л. Заварзіна, П. Зільберман, С. Кручинін, Ю. Кузьменко, К. Ніколасва, К. Платонов, О. Романов, О. Циганко, О. Чернікова та ін.). Проблемами визначення особистісних характеристик фахівців правоохоронної галузі займалися Б. Бараненко, Ю. Ірхін, О. Кокун, М. Корольчук, В. Крайнюк, О. Морозов, В. Розов, О. Цільмак, С. Яковенко та ін. Існуючі наукові розробки є теоретичною базою для вивчення емоційно-вольової стійкості правоохоронців, об'єктивність якого забезпечать обґрунтовані методологічні засади та методика дослідження.

Виклад основного змісту статті. Як відомо, методологія включає філософські принципи, загальнонаукові підходи, що є її основою; конкретно-наукові принципи, які лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі; систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань [16, с. 250; 17, с. 57]. Зважаючи на це, дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців слід будувати на основі існуючих методологічних рівнів: філософського, загальнонаукового та конкретно-наукового та методики дослідження конкретної проблеми.

Щодо першого рівня, то філософська методологія є основою, орієнтиром, на яких базується науковий пошук. При дослідженні емоційно-вольової стійкості слід спиратися на такі філософські принципи (принцип – основне, вихідне положення певної теорії,

вчення; керівна ідея, основне правило діяльності [16, с. 364]), як: *матеріальної єдності світу, всезагального зв'язку та взаємообумовленості, всезагального руху та розвитку*. Крім цього, мають враховуватись і закони діалектики (*переходу кількісних змін в якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечень*), які є основою усвідомлення сутності формування та розвитку емоційно-вольової стійкості. Положення першого методологічного рівня дають змогу розглядати психіку, свідомість у сукупності всіх проявів, а особистість – в органічній єдності з суспільством та діяльністю. Адже усі властивості та якості особистості взаємопов'язані та взаємообумовлені [3, с. 61]. Так, емоційно-вольові якості – основна складова нашого дослідження – залежать не тільки від особливостей емоційних реакцій на умови професійної діяльності, а й від спрямованості, здібностей та характерологічних особливостей особистості тощо. Емоційно-вольова стійкість правоохоронця, що формується на основі зазначених якостей, є невід'ємною складовою професійної діяльності та зазнає змін під впливом умов професійної діяльності. Розвиток останньої реалізується в умовах складного процесу становлення фахівця, у ході якого відбувається формування нових, вдосконалення існуючих емоційно-вольових якостей, комплекс яких має відповідати вимогам зазначеної діяльності.

Також на цьому рівні необхідним є використання формально-логічної парадигми (логіка – наука про закони, форми і прийоми правильної побудови думки, спрямованої на пізнання об'єктивної дійсності) для правильного й точного визначення понятійно-категоріального апарату анонсованої проблеми, конкретизації змісту і обсягу окремих понять, а також обґрунтування результатів, отриманих в процесі експериментального дослідження та формулювання достовірних, логічних висновків. Понятійно-категоріальний апарат проблеми слід формулювати, базуючись на тлумачних та професійних словниках, а також із урахуванням специфіки професійної діяльності та її вимог до особистості правоохоронця.

Другий методологічний рівень представлений загальнонауковою методологією, до якої відносяться

універсальні засоби та форми наукового пізнання і яка базується на загальнонаукових принципах дослідження [16; 17]: історичному, діяльнісному, системному, особистісному, генетичному, когнітивному, синергетичному, інформаційному, аксіологічному, факторному, функціональному тощо.

На основі теоретичного аналізу зазначених наукових підходів встановлено, що дослідження емоційно-вольової стійкості особистості слід проводити з позицій діяльнісного та системного підходів, які забезпечать його цілісність та структурність, дадуть змогу комплексно вивчити психологічні особливості розвитку емоційно-вольової стійкості правоохоронців у процесі їх професійної діяльності. Охарактеризуємо зазначені підходи в межах нашого дослідження.

Обґрунтовуючи необхідність застосування діяльнісного підходу, слід зазначити, що він сприяє вивченню емоційно-вольової стійкості безпосередньо в процесі професійної діяльності. Це дає змогу проаналізувати вплив останньої на особистість фахівця при виконанні функціональних обов'язків, визначити залежність між емоційно-вольовою стійкістю та вимогами діяльності, психологічними чинниками, що впливають на роботу, та на основі встановлених залежностей розробити шляхи оптимізації розвитку емоційно-вольової стійкості правоохоронців.

Щодо системного підходу, то у його межах ставлення особистості до подій, явищ слід розглядати у взаємозв'язку когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів. Як зазначав Б. Ломов, явище виникає й існує у межах певної системи явищ, зв'язки між якими є суттєвими умовами виникнення, існування й розвитку кожного з них та системи у цілому [7, с. 79].

Система, згідно із Г.В. Суходольським, – це організована множина елементів (довільної природи), що має відносну цілісність і поліфункціональність, ієрархічну морфологію, яка включає в себе склади й структури (логічні, просторово-часові, стохастичні та ін.); динаміку, яка охоплює функціонування і розвиток (історію); особливості та умови існування серед інших систем» [15, с. 41].

Сутність системного підходу полягає у вивченні досліджуваного феномену як сукупності окремих компонентів, взаємодія

яких дозволяє виявити нові якості і нові стани, а їх урахування і використання забезпечить ефективне функціонування всієї системи. До того ж, особливість системного підходу полягає в тому, що система досліджується як єдиний організм з урахуванням внутрішніх зв'язків між окремими елементами і зовнішніх зв'язків з іншими системами та об'єктами [13, с. 7]. Такий підхід зумовлює дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців як системного явища та як елемента системи більш високого порядку – психологічних засад їх професійної діяльності. Виходячи з цього, емоційно-вольова стійкість має вивчатися в єдності її структурних компонентів (емоційного, вольового, мотиваційного, пізнавально-прогностичного), їх взаємозв'язках. Крім того, вона має розглядатись як складова (наряду із орієнтаційною, операційною, оцінною, мотиваційною та психомоторною) психологічної готовності до роботи, а розвиток емоційно-вольової стійкості є однією із психологічних передумов формування професійної майстерності правоохоронця, що забезпечує успішне здійснення професійних обов'язків.

Системну спрямованість наукового дослідження емоційно-вольової стійкості фахівців правоохоронної галузі мають забезпечити загальнонаукові методологічні принципи, а саме: *принцип цілісності* та *структурності* означає, що досліджуваний психологічний феномен виступає як сукупність компонентів (емоційного, вольового, мотиваційного, пізнавально-прогностичного), що перебувають у закономірному зв'язку та органічно інтегровані в єдине ціле; *принцип ієрархічності* передбачає підпорядкованість складових частин емоційно-вольової стійкості, а також супідрядність останньої системам психологічної готовності та професійної майстерності фахівця; *принцип самоорганізації* обґрунтовує, що емоційно-вольова стійкість як психологічний феномен здатна до збереження цілісності, удосконалення рівня своєї організації при зміні внутрішніх чи зовнішніх детермінант; *принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем* свідчить, що розвиток емоційно-вольової стійкості у правоохоронців не може визначатись тільки особистими потребами та цілями, він має адекватно обумовлюватись психологічними особливостями їх професійної діяльності.

Третій методологічний рівень дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців – конкретно-науковий – має бути представлений сукупністю специфічних принципів психологічної науки, які є базою для вирішення проблеми.

Б. Ананьев до загальних принципів наукового вивчення психічних явищ відносить: відображення об'єктивної істини, перевірку закономірностей, що вивчаються на практиці, сувору об'єктивність при вивченні психіки, дослідження психічних явищ у процесі діяльності людини, вивчення всіх психологічних феноменів у розвитку [1, с. 194].

Серед вимог, які висувуються до методів дослідження психічних явищ, С. Максименко виділяє такі: необхідність вивчення психічних явищ у їх розвитку, взаємозв'язку і взаємозалежності; адекватність методу психологічного дослідження предмету дослідження; необхідність розкриття суттєвих, а не випадкових, другорядних особливостей психологічного процесу, стану чи якості, що досліджуються [8, с. 49].

З урахуванням цього, можемо визначити принципи психологічної науки, застосування яких забезпечить об'єктивне та ґрунтовне дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців:

- *принцип детермінізму*, тобто причинної зумовленості психічних явищ, що означає їх обумовленість умовами професійної діяльності та відповідну зміну й трансформацію. Український психолог Г. Костюк, формулюючи визначення цього принципу, влучно зазначив, що «психіка суб'єкта детермінується продуктами актуальної і постактуальної взаємодії з об'єктом і сама виступає важливою детермінантою поведінки й діяльності людини» [9, с. 21]. Це означає, що зміни в процесі розвитку емоційно-вольової стійкості мають детермінуватись психологічними особливостями та умовами професійної діяльності, й сама емоційно-вольова стійкість є визначальним фактором успішності останньої;

- *принцип єдності психіки і діяльності*, який означає, що психіка проявляється й розвивається в діяльності та є суб'єктивним відображенням останньої, забезпечує її активний характер. Психіка людини набуває нових властивостей, форм залежно від специфіки та умов праці, змінюючись вслід

за розвитком діяльності. Цей принцип дає змогу вивчати емоційно-вольову стійкість особистості через процес професійної діяльності та поведінку фахівця, розкриваючи психологічні особливості утворення та розвитку зазначеного феномену;

- *принцип розвитку*, що полягає у поступовості й поетапності формування, вдосконалення психічних процесів та властивостей особистості при оволодінні певним видом діяльності. Тобто, разом із здійсненням професійної діяльності, відбувається розвиток інтелектуальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості фахівця та його професійно важливих особистісних характеристик;

- *функціональний принцип*, застосування якого дає нам змогу виділити в системних об'єктах структурні елементи (компоненти) і визначити їхню роль, функції у системі. В. Русалов наголошував на важливості функціонального принципу, відповідно до якого «підсистема – це така сукупність ознак, які об'єднані тією ж самою, відокремленою функціональною метою для досягнення загальної кінцевої мети системи» [14, с. 5-6]. З позицій цього принципу емоційно-вольова стійкість розглядається як сукупність емоційного, вольового, мотиваційного, пізнавально-прогностичного компонентів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості зазначеного феномену. Основний акцент робиться на виявленні різноманітності зв'язків і відношень між структурними компонентами емоційно-вольової стійкості, а також на психологічні особливості її розвитку у процесі професійної діяльності. При цьому не можемо не враховувати, що властивості емоційно-вольової стійкості як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями її окремих компонентів, скільки специфікою її структури, особливими системотворчими, інтегративними зв'язками;

- *принцип об'єктивності*, що розкриває проблему співвідношення об'єктивного й суб'єктивного компонентів у науковому пізнанні [9, с. 50] та полягає у вивченні об'єктивних умов виникнення та функціонування психічних явищ. Наукове дослідження психіки стає можливим завдяки опосередкованому аналізу і синтезу об'єктивних проявів психіки у процесах й

продуктах діяльності людини [12, с. 53]. З урахуванням цього, емоційно-вольову стійкість доцільно досліджувати через діагностику показників кожного компонента та визначення умов, чинників, які супроводжують цей процес.

На четвертому методологічному рівні – дослідження конкретної проблеми – доцільним є застосування методики вивчення емоційно-вольової стійкості фахівців правоохоронної галузі.

Методика – це сукупність та послідовність конкретних методичних процедур, відібраних для певного комплексного дослідження [6]. Важливим аспектом розробки обґрунтованої методики є підбір методів, які забезпечать достовірність отриманих даних. При цьому, метод слід відрізнити від конкретних психодіагностичних методик, оскільки метод – це узагальнення певного класу методик, а методика є конкретизацією певного методу [10, с. 117]. Так, процес дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців потребує застосування комплексу об'єктивних психодіагностичних методик, які мають обиратися: залежно від предмета, мети дослідження; на основі виокремлених методологічних засад; з урахуванням стандартних й загальних вимог (валідність, надійність, достовірність, стандартизованість, відносна простота, інформативність, ефективність та зручність в застосуванні [7; 9; 10; 17]); і найголовніше – відповідно до структурних компонентів емоційно-вольової стійкості (вольового, емоційного, мотиваційного, пізнавально-прогностичного).

При діагностиці емоційного компоненту слід ураховувати, що стійкість особистості до дії стресогенних факторів зумовлюється тривалістю, глибиною і стійкістю емоційного реагування, рівнем тривожності тощо. Тож доцільним є використання методики «Визначення емоційності» В. Суворова, призначеної для визначення інтегрального показника емоційності особистості. Знання цього показника є необхідним для вибору тактик і стратегій оптимальної поведінки у складних умовах професійної діяльності. Методика, запропонована Ч. Спілбергером (адаптована Ю. Ханіним, 1977) дозволяє оцінити тривогу як стан (СТ) та як властивість особистості (ОТ) [5, с. 88]. Особистісна тривожність характеризує стійку здатність сприймати комплекс

ситуацій як загрозливих, реагувати на такі ситуації виникненням стану тривоги. Ситуативна тривожність характеризується напругою, неспокоєм, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію й може бути різним за інтенсивністю і динамічним у часі.

При дослідженні вольового компоненту слід виходили з того, що основна функція волі – регулятивна, а стійкість особистості може бути детермінована ступенем оволодіння спеціальними навичками і знаннями, почуттям обов'язку, відповідальністю, самоконтролем, характером оцінки реальності тощо [4]. Тому, оптимальною методикою для визначення особливостей вольової саморегуляції правоохоронців (здатність опанувати власну поведінку в різноманітних ситуаціях та свідомо керувати своїми діями, емоціями, бажаннями і станами) є тест-опитувальник А. Зверкова та Є. Ейдмана. Відповідно до нього, рівень сформованості вольового компоненту може бути охарактеризовано в цілому за пунктами загальної шкали й окремо за такими властивостями характеру, як наполегливість та самовладання.

Мотиваційний компонент емоційно-вольової стійкості доцільно вивчати в аспекті спрямованості особистості, оскільки вона є стійко домінуючою системою мотивів, що виникла у процесі життя і виховання людини. Для діагностики найбільш стійких мотивів, а також залежності успішності діяльності правоохоронців від реалізації їх професійних мотивів необхідним є застосування методики «Діагностика структури мотивів трудової діяльності» Т. Бадоева, що дає змогу визначити ієрархію мотивів та їх стійкість.

Пізнавально-прогностичний компонент полягає у здатності адекватно оцінити напружену ситуацію, приймати оптимальні рішення, що залежить від інтелектуальних якостей особистості. Когнітивний розвиток особистості базується на формуванні зрілого стилю мислення, здатності критично й концептуально мислити, формувати альтернативні пояснення і розглядати різні перспективи [4], що сприяє підвищенню самокомпетентності та розвитку здатності правоохоронців адекватно реагувати на психологічно напружені умови професійної діяльності. Для діагностики пізнавально-прогностичного компоненту доцільно використовувати «Короткий орієнтовний тест», який є адаптованим російською мовою

варіантом інтелектуального тесту загальних здібностей Вандерліка. Методика призначена для визначення інтелектуального інтегрального показника, а також виявлення: здібностей до узагальнення й аналізу інформації; гнучкості мислення; швидкості і точності сприйняття; розподілу і концентрації уваги; просторової уяви; емоційної деструкції [11].

Таким чином, дослідження емоційно-вольової стійкості на чотирьох методологічних рівнях із застосування методики, яка складається з комплексу психодіагностичних методів, сприятиме отриманню достовірних результатів дослідження та обґрунтуванню шляхів оптимізації розвитку необхідних емоційно-вольових характеристик правоохоронців у процесі їх професійної діяльності.

Висновки. Викладені вище положення, дають нам змогу зробити такі висновки:

➤ об'єктивність, всебічність, логічність та правильність дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців має забезпечуватись обґрунтуванням методологічних засад на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях;

➤ на філософському рівні доцільно використовувати принципи (матеріальної єдності світу, всезагального зв'язку та взаємообумовленості, всезагального руху та розвитку) та законами діалектики (переходу кількісних змін в якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечень);

➤ на загальнонауковому рівні дослідження слід здійснювати з позицій діяльнісного та системного підходів, що сприяє комплексному вивченню феномену емоційно-вольової стійкості правоохоронців;

➤ конкретно-науковий рівень має бути представлений сукупністю таких принципів психологічної науки, як: детермінізму, єдності психіки і діяльності, розвитку, системності, об'єктивності, функціонального;

➤ методика дослідження емоційно-вольової стійкості правоохоронців має включати комплекс відповідних психодіагностичних методик, які обираються на основі виокремлених методологічних засад та відповідно до структурних компонентів емоційно-вольової стійкості (вольового, емоційного, мотиваційного, пізнавально-прогностичного).

Перспективи подальших досліджень. Ураховуючи обґрунтовані теоретико-методологічні підходи до вивчення емоційно-

вольової стійкості правоохоронців, особливостей емоційно-вольової стійкості перспективними напрямками дослідження у цій фахівців правоохоронної галузі та галузі вбачається визначення психологічних психологічних детермінант її розвитку.

Література

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
2. Бедь В.В. Юридична психологія : [навч. посіб.] / В.В. Бедь. – 4-те вид., стереотип. – Львів : «Новий світ-2000», 2007. – 376 с.
3. Военная психология / под ред. В.В. Шеляга, А.Д. Глоточкина, К.К. Платонова. – М. : Военное издательство, 1972. – 400 с.
4. Корольчук В.М. Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів / В.М. Корольчук // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. – Харків : НУЦЗУ, 2013. – Вип. 14. Ч. 1. – 350 с. – С. 152-161.
5. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості : [монографія] / В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
6. Куприян А.П. Методологические проблемы социального эксперимента / А.П. Куприян. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 157 с.
7. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Изд-во «Наука», 1984. – 448 с.
8. Максименко С.Д. Общая психология / С.Д. Максименко. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 1999. – 528 с.
9. Методологічні та теоретичні проблеми психології : [навч. посіб.] / [М.С. Корольчук, Ю.Л. Трофімов, В.І. Осьодло та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 336 с.
10. Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики : [навч. посіб для студ. внз] / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – К. : Видав. дім «Слово», 2009. – 464 с.
11. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Д'яконов; за ред. Т.І. Пашукової. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 204 с.
12. Психологія : [підручник] / [Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю.Л. Трофімова. – 6-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 2008. – 560 с.
13. Русалов В.М. Биологические основы индивидуально-психологических различий / В.М. Русалов. – М. : Наука, 1979. – 352 с.
14. Русалов В.М. Нейродинамические основы поведения человека : автореф. дис. на соиск. науч. степени д-ра психол. наук : специальность 19.00.01 «Общая психология; история психологии» / В.М. Русалов. – М., 1978. – 30 с.
15. Суходольский Г.В. Основы психологической теории деятельности / Г.В. Суходольский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 168 с.
16. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2005. – 640 с.
17. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підручник] / В.М. Шейко, Н.М. Кушнаренко. – 6-те вид, перероб. і допов. – К. : Знання, 2008. – 312 с.

Andrusyshyn Y.I., postgraduate student

METHODOLOGICAL BASIS AND METHODS OF THE LAW OFFICERS' EMOTIONAL-VOLITIONAL STABILITY RESEARCH

In the given article methodological basis and methods of the law officers' emotional-volitional stability research are defined. It is characterized that the given psychological phenomenon need to be studied on four methodological levels: on the first level the dialectical principles (material unity of world, universal connection and interdependence, general movement and development), dialectical laws and dispositions of formal logic should be used; on the second level such general scientific approaches as operational and systematic should be applied; the third level should include the main psychological principles (principles of determinism, of the unities of psyche and activity, of development, of impartiality, systematic and functional); the fourth level should be represented by methods of investigation of certain problem. Also in the article the complex of psychodiagnostic methods is substantiated which will ensure impartial and thorough research. These methods are chosen according to the subject, objectives of investigation; pursuant to the standard, general requirements (validity, reliability, credibility, relative simplicity, informativeness) and defined methodological basis; in compliance with the emotional-volitional stability structural components (volitional, emotional, motivational, cognitive-predictive).

Key-words: law officers' emotional-volitional stability, methodological basis, methodological levels, psychological principles, methods of research, method, psychodiagnostic method.